

'אמר אביי... אמר ליה רבא: אי הכי 'תן לי חיטי', דמי חיטי מבעי ליה? — תני דמי חיטי. — 'שאני מוכרין, שמכרתים לך מבעיא ליה? — תני...'. ע' במצויין בסוטה ה ובקדושין מח — מקומות רבים בש"ס שרבא הקשה לאביי מדקדוק הלשון, ואביי לא חש לכך, ופעמים רבות שינה גירסת המשנה או הברייתא. אף כאן הלכו שניהם בשיטתם ודרכם.

*

'אמר רבא: כי שכיבנא, רבי אושעיא נפק לוותי, דמתרצנא מתני' כוותיה...'. — לפתח חטאת רבץ — כיון שמת האדם, הכל באים לתבוע את המגיע להם. גם ה'חטאת' — החטא הקטן ביותר, גם הוא שומר על הפתח. והנה אמרו כל העושה מצוה אחת — מקדמתו והולכת לפניו לעולם הבא. וכל העובר עבירה אחת בעולם הזה, מלפפתו והולכת לפניו ליום הדין, וקשורה בו ככלב. ומי שלמד ועלה בידו לתרץ דברי הרמב"ם או רש"י ותוספות, הלא יצאו המה לקראתו לקבל פניו בעולם האמת, כפי שאמר רבא 'כי שכיבנא...'. ומעתה נקל לשער העלבון הגדול, שבעת יצאו רבותינו הראשונים והאחרונים לקראת הנשמה, יופיע פתאום גם המקטרג הנולד מזה חטאת ויתבע את חלקו! (חפץ חיים — בראשית).

דף סג

'שמע מינה מדר' אושעיא תלת; שמע מינה דלא כאיסרו הבא לידו הוא. וש"מ הוא דיש לו...'. — יש לדקדק מדוע חשבן בשתים, היה לו לומר 'שמע מינה מעמידים מלוה על גבי פירות אם יש לו, ולא אמרינן כאיסרו הבא לידו'. ויש לומר שבא להדגיש דוקא בשיש לו, אבל כל שאין לו אסור אעפ"י שיצא השער. או גם כוונתו לומר 'והוא דיש לו' כדי כל מה שפסק, ואין די במעט פירות [כלענין סאה בסאה]. וכן נראה מדברי הרמב"ם (ריטב"א. וע"ע רשב"א; תור"פ ותורא"ש).

'מיתבי: כולם אם יש לו — מותר' — לכאורה יכול היה להקשות ממשנתנו שלא אסרו אלא בשאין לו יין, משמע האם יש לו — מותר? ויש לומר, נוח יותר להקשות מהברייתא המפורשת מאשר מדיוק המשנה (פני יהושע. וכדמצינו בכ"מ). עוד יש לומר דמעיקרא לא קשה מידי, כי אמנם לרב אסור לשלם יין כפי השער היקר של החטים [כי אז הלא מעלה את החטים בדמים ומצמיד את הדמים לשער היין], אבל מותר ליתן לו יין לפי שער הפסיקה הראשונה שקיבל מתחילה על החטין, כפי שער הזול. ואולם כשאין לו יין, אסור לפסוק יין כלל (חדושי בית מאיר).

'מעשה בביתוס בן זונין שעשה שדהו מכר על פי רבי אלעזר בן עזריה, ולוקח אוכל פירות היה. אמרו לו: משם ראייה? מוכר אוכל פירות היה ולא לוקח' — נראים הדברים שאין חכמים ורבי יהודה מכחישים זה לזה. אלא רבי יהודה שמע שנעשה המכר ולא שמע שהיה המוכר אוכל פירות, וכיון שכן סתמא דמלתא לוקח אוכל פירות היה. ואמרו לו חכמים, באמת יודעים אנו שהמוכר

היה אוכל פירות. ולא לומר שיודעים בבירור שלא התיר רבי אלעזר אלא בכך [שאם כן, אין מסתבר שיהיו סותמים זאת לרבי יהודה ולא היו מפרשים לו], אלא כלומר אין ראייה מכאן לדבריך. ומשמע ראייה' — בתמיהה ולא בניחותא (עפ"י ריטב"א).

ר'בא אמר: רבית על מנת להחזיר איכא בנייהו' — הראשונים הקשו מה צד רבית יש כאן, מה נפשך, אם לא יפרע הלואתו במועד — הרי מכירת השדה מכירה היא ומשלו הוא אוכל. ואם יפרע — הלא דמי הפירות שאכל מנוכים מההלואה.

ופרשו התוס' שמדובר כשמתנה שיפרע תחילה את כל חובו, ורק אז יחזיר לו הפירות, אבל קודם לפרעון המלא אינו מנכה לו כלום, הלכך בשעה שהוא פורע נמצא שנתן לו רבית על מנת להחזיר. והרמב"ן דחה פירושם (אפשר משום שסובר הפוכי מטרתא למה לי, ואין טעם בעשיית תנאי כזה. אך יותר מסתבר לומר שדעתו שאף אם פירש כן להדיא, אנו מחשיבים הפירות כחלק מהפרעון וכשפורע לו אחר כך כל חובו, לא זכה הלה בעודף על דמי ההלואה, שהרי מיד כשפורעו הריהו שלו בחורה, ואין כאן כלל ריבוי ממון לזה ולא נשיכת ממון לזה). ופרשו הראשונים (ערשב"א ותורא"ש ועוד) שעושה כן כדי שתיחלט השדה בידו, כי יודע שפעמים לא ימצא המוכר מעות כדי כל החוב, ובכך יזכה בשדה.

והריטב"א פירש באופן אחר; אין מדובר כשהלוקח מחזיר הפירות שאכל, שאם באופן זה — מותר לדברי הכל (ומשמע אפילו יתנה במפורש כנ"ל). אלא מוכר לו השדה מעכשיו בכל אופן, ומתנה שאם יפרע לו, יחזור הלוקח וימכרנה לו, אבל עד לאותה שעה — השדה מכורה. ועל כן מתיר רבי יהודה, לפי שאין שם צד רבית אלא מכר הוא זה. וחכמים סוברים כיון שאין דרך לוקח לעשות כן, ירדה תורה לסוף דעתם שלהלואה גמורה נעשה. ולפיכך אמר הכתוב את כספך לא תתן לו בנשך ולא אמרה 'לא תלוה בנשך' — לרבות מכר כיצא בזה שיהא דינו כמלוה.

(יש לציין שמצינו כיו"ב, כמה וכמה דרשות ולימודים מן המקראות, שלמדום חכמים שלאחר התלמוד, ראשונים ואחרונים. ולא רק להלכות המזכרות בתלמוד אלא אף למדו הלכות מחודשות. ע"ע במצוין לעיל נו:).

(ע"ב) 'מה לי דמיהן מה לי הן' — הרמב"ן הרשב"א והריטב"א כתבו לפרש, כשם שמותר לפסוק על הפירות בשער שבשוק על ידי נתינת מעות, כמו כן יכול ליתן פירות ולפסוק על פירות אחרים. (וכן הסכמת האחרונים לדינא. ואילו בספר צמח צדק פקפק בדבר).
ע"ע בשו"ת אבני נזר יו"ד קעט; קפא.

ר'בה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: מאי טעמא אמרו רבנן פוסקין על שער שבשוק ואע"פ שאין לו? דאמר ליה שקילא טיבותיך ושדייא אחיזרי, מאי אהנית לי... אמר ליה אביי לרב יוסף: אלא מעתה מותר ללות סאה בסאה, משום דמצי א"ל שקילא טיבותיך... התם הלואה הכא זביני' — פירוש הקושיא להתיר הלואת סאה בסאה כשלא יצא השער, מפני סברת 'שקילא טיבותיך...' אבל בשיצא השער הלא באמת הדין הוא שמותר, כדלהלן עב: — והטעם, לפי שרואים אנו כאילו יש לו פירות בידו, שהרי יכול לקנותם עתה בשוק (רשב"א להלן עב:).
ולכאורה תמוה, מדוע מדמה המקשה 'סאה בסאה' כשלא יצא השער, לדין פסיקה על הפירות שכל היתרו לא נאמר אלא בשיצא השער?

והסבר הדבר שסברת 'שקילא טיבותיך ושדייא אחיזרי', היא לבדה מספקת להתיר (לרבה ורב יוסף), וכיון שכך, אמנם ב'פוסקין על שער שבשוק' לא הותר אלא בשיצא השער — זהו משום שבלאו

הכי אין שייך לומר 'שקילא טיבותיך', כי שמא לא היה משיג פירות לקנותם, וטובה גדולה היא לו, אבל בהלוואת סאה בסאה שסברת 'שקילא טיבותיך' קיימת שם גם בלא יציאת השער בשוק, שהרי יש לו עתה סאה בידו, לכך יש לנו להתיר בכל אופן (עתורא"ש עב סע"ב).

ותרצו, אין להתיר משום סברת 'שקילא טיבותיך' אלא בדרך מכר ולא בהלוואה. ואמנם ב'פוסקין על שער שבשוק' קיימת סברא נוספת להתיר — שרואים את הדמים שקיבל כאילו הם פירות, כדברי רבא 'מה לי דמיהן מה לי הן', שהרי יכול לקנות פירות באותן מעות שקיבל. ולכן דומה זה למקח, כמי שקנה כבר את הפירות וברשות הלוקח הם הוקרו. ושתי הסברות הללו אינן חופפות; פעמים שייכת סברת 'מה לי הן' ללא סברת 'שקילא טיבותיך' ופעמים להפך. כגון נתן מקצת מעות עבור סחורה מרובה; סברת 'שקילא טיבותיך ושדייא' אין כאן, שהרי לא היה יכול לקנות באותן מעות מה שקנה. מאידך גם בנתינת מקצת מעות נחשב כיש לו פירות, כאילו קנה הכל — שהרי יש בזה 'מי שפרע'. [ורק בבא בהלוואה אינו מועיל, משום שנתן לו מלכתחילה את הדמים בהלוואה ולא במקח].

וכן יש אופן שקיים בו טעם ד'שקילא טיבותיך' אבל אין שייך לדון כמי שיש לו פירות; כגון שהמעות שנתן לא הגיעו לידו של המוכר, שאמר ללוקח ליתנם לאדם אחר [מדין 'ערב'], וגם המוכר אינו יכול לקבל באשראי (ע' מה' הראשונים ברא"ש סא).

ויש לומר שאכן נחלקו האמוראים בשני טעמים אלו: רבא נקט טעם 'מה לי דמיהן מה לי הן' — כאילו יש ביד המוכר פירות, וקנאם הלוקח וברשותו הוקרו. ורבה ורב יוסף נקטו את הטעם ד'שקילא טיבותיך' [ובזה יש לפרש מה חידש רבא. עתוס']. נמצא עתה שלש חלוקות בדבר:

א. דרך מכר עם נתינת מעות — 'פוסקין על שער שבשוק'. יש בהתר זה שני טעמים: כיון שקיבל המוכר מעות, רואים כאילו יש לו פירות שהרי יכול לקנותם במעות, וגם נעשה כאן קנין לענין 'מי שפרע'. ועוד טעם, הקונה לא נהנה כלום שהרי יכול לקנותם בשוק.

ב. הלוואת סאה בסאה — כיון שיש כאן 'הלוואה' חמור יותר, ואין מתירין מטעם 'שקילא טיבותיך' [ואילו היינו מתירין משום כך, היה מותר אף ללא יציאת השער], אלא ההתר ביצא השער בשוק משום שיכול לקנות פירות וכאילו יש לו בידיו. [ונחלקו הראשונים כאשר אין דמים ללוה — הרא"ש מתיר, מפני שיכול לקבל פירות באשראי או ללוות מחבירו. והראב"ד אוסר].

ג. מעמיד הלוואתו על גבי פירות — חמור משניהם, כיון שההלוואה היתה בדמים ונראה יותר כרביית, ועתה אינו נותן לו מעות עבור קנין הפירות. באופן זה אין התר אלא כשיש בידו פירות ממש. [ואז מותר אפילו לא יצא השער. ראשונים]. כן הסביר הרא"ש. והראב"ד חילק בין זה ל'סאה בסאה', ששם קיימת סברת 'שקילא טיבותיך' ומועילה להצטרף עם הסברא הנ"ל, ולכן מקלים כאשר יצא השער גם אם אין לו פירות ממש. אבל כאן שאין שייכת סברת 'שקילא טיבותיך' — אסור (עפ"י 'שם דרך' — שיעורי הגרש"ז ברודא זצ"ל, שיעור צ).

לא הבנתי מש"כ שכל סברא עומדת בפני עצמה ואפשר שנחלקו האמוראים בשתי הסברות — והרי מבואר בגמרא (ובפוסקים — קעה,ה) שכאשר יש רווח ללוקח מפני אותה פסיקה, כגון דמי ספסרות — אסור, ועל כרחך משום שאו אין לומר 'שקילא טיבותיך'.

ואין לומר שאכן תלוי הדבר במחלוקת האמוראים — שהרי רבא עצמו שנקט סברת 'מה לי דמיהן', הוא שאומר שחייב ליתן לו דמי הספסרות, וא"כ מוכח לכאורה שלכו"ע צריכים את סברת 'שקילא טיבותיך'. וצ"ע.

וע"ע: פני יהושע; מחנה אפרים — דשלב"ע ג; אבני נור יו"ד קעו, יד ואילך; פרי יצחק ח"ב סוס"י מו; מנחת שלמה ח"א כח, ד"ה והנה. וע"ע להלן עב סע"ב.

רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: האי מאן דיהיב זוזי אתרעא חריפא, צריך לאתחזויי לבי דרי' — יש מי שכתב, דוקא כשפוסק על תבואה שבשיבולים, שאז הלוקח אינו מכיר עדיין אם יפה היא אם לאו, ולכך דרכו לחזור אחר שנים ושלושה אנשים, כדי שאחר הדישה יבחר את היפה מביניהם, ומשום כך אם אינו נראה לו בגורן לא סמכא דעתיה דמוכר. אבל במקום שהסחורה ניכרת — אין צריך להראות (תורת חיים).

כללא דרבייתא: כל אגר נטר ליה — אסור — בין אם מחמת הלואה, מקח או כל חיוב אחר, כגון תשלומי נזק, שכירות או התחייבות עצמית; אם כבר נזקף עליו חוב, וקצץ שכר עבור המתנת הפרעון — הרי זה איסור תורה (עפ"י ריטב"א ועוד).

מש"כ שאם כבר נזקף עליו בחוב אסור מהתורה — זו מלשון הגרשז"א בתשובה (מנחת שלמה ח"ב סה, יג). ומשמע שללא זקיפה אין כאן איסור תורה, דאגר נטר של שאר חובות מלבד מלוה אינה אלא אבק רבית. וכן כתב בשו"ת חות יאיר (סו"י קצ). [ומ"מ גם זה נכלל ב'כללא דרבייתא' שאמר רב נחמן. וכן פרש החו"י שם]. אך כאשר מרויח לו זמן תמורת תשלום, לכאורה נראה שנחשב כזקיפה במלוה וחזר הדבר להיות רבית קצוצה. מלבד לדעת הרמב"ם (מלוה ו, ג) בשם רבותיו, שכל שאינו קוצץ בשעת ההלואה, אין בדבר איסור תורה. אבל אין כן דעת שאר פוסקים. ולפי"ז נראה לכאן שכמו כן בשעת המכר או השכירות וכד', אם מוסיף על הדמים בשביל המתנת מעות, הרי זו רבית קצוצה [וכאן אף להרמב"ם י"ל שאיסור תורה הוא, שהרי זו שעת נתינת מעות], שלא גרע זה מהרווחת זמן לאחר המכר. וכן מורה פשטות לשון הריטב"א (סה. ד"ה דלא): 'שהמוכר לחברו פירות ביותר מדמיהן משום אגר נטר ל... ואע"פ שהיא באיסור רבית קצוצה' — פשטות דבריו שאסור מדאורייתא. וכן כתב המאירי להלן סה. ד"ה ואין מרבין על המכר.

יש סוברים שאפילו הפוסק פירות על שער שבשוק, או מלוה סאה בסאה כשיש לו, שמותרים — אם אך הזכיר לו שכר המתנה אסור (ראב"ד, מובא בריטב"א ובמאירי).

האי מאן דיהיב זוזי לקיראה וקא אזלי ד' ד' וא"ל יהיבנא לך ה' ה', איתנהו גבי שרי, ליתנהו גביה אסור — מבואר שאסור להזייל את מחיר הסחורה בגלל הקדמת המעות, כשאינו מספק לו את הסחורה מיד. ודוקא שאינה נמצאת אצלו [אעפ"י שאחרים חייבים לספק לו אותה סחורה], אבל אם קיימת אצלו במלואה — מותר. ואפילו אינה מצויה לו ממש עתה, וצריך להמתין עד שיביאנה בנו או עד שימצא המפתח וכד'.

ולדעת כמה פוסקים (ע' רמ"א יו"ד קעג, ז), גם כשהסחורה קיימת אצלו לא יפרש לו הדבר, שלא יהא ניכר שבשביל הקדמת מעותיו מוזייל לו. ויש חולקים.

וחפץ שאין שומתו ידועה — אפילו אין לו ממנו עתה, מותר למכרו בזול בהקדמת מעות, ובלבד שלא יפרש וגם שלא יזייל הרבה, באופן שיהא ניכר הדבר (ע"ש ובסעיף א).

ולפי זה, מה שנהוג ליתן הנחה עבור תשלום מראש בדמי מינוי על סחורה עתידית שאינה קיימת עתה, כגון עיתונים היוצאים מעת לעת — נראה שיש לאסור. ואולם יש מקום להתיר אם לא מפרשים שהנחה ניתנת תמורת תשלום מראש, אלא עבור תשלום במרוכז. או עבור התחייבות מראש.

ואמנם, בדמי שירותים שונים [כמו תיקוני כלים וכדומה] וכן במסים עירוניים — יש להתיר (עפ"י ברית יהודה פרק כג — ע"ש מילתא בטעמא).

ואולם דעת הגרש"ז אויערבך זצ"ל (ע' מנחת שלמה ח"ב סת, א) להתיר החתמה על עיתונים במחיר מוזל בתשלום מראש, כי טעם ההזולה הוא משום שקונה בבת אחת הרבה. ואעפ"י שמוזיל גם עבור הקדמת התשלום, אך לענין זה נחשב כ'לא התנה'. [ואפילו כאשר יש מחיר מיוחד למשלם למפרע ומחיר אחר למשלם לאחר זמן, צדד שם להתיר משום שעיקר טעם ההזולה הוא משום הבטחת הקנייה כשמשלם מיד, ולא דוקא משום הקדמת המעות, ע"ש]. ויש מוסרים בשמו שאעפ"י שהנהוג כן יש לו על מי לסמוך, למעשה עדיף שלא לנהוג כן (ע' בספר 'עלהו לא יבול' ח"ב עמ' סט).

'האי מאן דאוזיף פשיטי מחבריה ואשכח ביה טופיינא, אי בכדי שהדעת טועה — מיחיב לאהדוריה ליה. ואי לאו — מתנה בעלמא הוא דיהיב ליה... דלמא מיגזול גוליה ואבלע ליה בחשבון...' — לכאורה נראה מצד הסברא, שאעפ"י שיש אפשרות מסיימת שארעה טעות במנין או שטעה וסבר שאמר לו סכום אחר, או הוחלף כיסו, או שמא רצה להלוותו בעין יפה, יותר ממה שאמר לו בתחילה — אך כיון שיותר מסתבר שנתן מתנה או שהשיב גזלה, לכך אין חייב להחזיר לו, שמספק אין לו להוציא הממון מתחתיו. וכן משמע מלשון המאירי שאינו ודאי אלא ספק — 'שמא מתנה הוא שנתן לו...'. ואולם הרמ"ה כתב (הובא בנמוקי יוסף), כל מקום שיש לתלות בטעות — תולים. ואפשר שהכוונה בתליה מסתברת ולא תליה רחוקה. וערא"ש ומאירי שאם בא ותובע טעותו — מחזיר לו (ויש חולקים). ואפשר שסוברים שברי ושמא ברי עדיף כאשר יש לברי חזקה מרא קמא באופן שאין לומר 'חזקה תחת יד אדם שלו הוא' כלפי המוחזק, שהרי יודעים כיצד הגיע לידיו ויש ספק בעיקר קבלתו.

שיטות חכמים

'אמר רבי יהודה: מעשה בביתוס בן זונין...' — בהרבה מאד מקומות מצאנוהו לרבי יהודה שמביא מעשה שארע להוכיח הלכה.

והנה ציוני המקומות: מעשרות ב,ה שבת נג: קכא. קמז. עירובין מה. נא: עב: פז. צא. (וע"ש קא) פסחים ט. (וע"ש נה). יומא יא. סוכה ב: יד: כ: לא. מגילה כ. כו. כז: נדרים נב. נזיר ח. סוטה יח: ב"ב יג: פב: קעא. סנהדרין יב. ושם כ. מנחות לה. בכורות מה: אהלות יז,ה.

תוספתא: שביעית ד,ב; תרומות א,א; ב,יג; שבת ד,ב; ג; עירובין ג,טו; ה,ו; ו,יט; מגילה ב,י; יבמות יב,יג; גטין ב,יא; מכות א,ב; בכורות ה,ב; כלים ב"ק ד,ג; אהלות טו,ט; מקואות ו,א; אבל רבתי ט,א.

[גם רב יהודה האמורא, בעשרות פעמים בש"ס מוצאים אנו שמביא מעשים שיש בהם הוראת הלכה].

במקומות בודדים הביא בר פלוגתתו של ר' יהודה סיוע ממעשה, ודחאו רבי יהודה (או אחרים) שהמעשה שהיה, לא כך היה: כן יש בסוכה לו: (פעמיים) יבמות כה: מנחות קט:

גם ר' יוסי, מצאנוהו פעמים רבות יחסית (72) מביא מעשה לצורך הלכה: שבת קטו. עירובין מז: ר"ה כב יומא יב: סו. סוכה לו: יבמות צח: כתובות יד. ע"ז יג. בכורות מ. נדה כד: לב. סא. כלאים ז,ד תרומות ד,יג.

תוספתא: דמאי ד,ט שביעית ד,ז שבת יד,ב פסחים ג,יז יומא א,ד מגילה ב,ב יבמות יג,ג בכורות ד,ג כלים ב"מ יא,א ב"ב כ,א נדה ח,ג ד"א רבה א,א.

לעומת זאת, תנאים אחרים לא מצאנו שהיתה דרכם בכך: ר' מאיר — כ-4 פעמים (סוכה לו: יבמות קכא תוספתא כלים ב"ב ב,א נדה ח,ג).